

تحلیل سبک شناختی رمان سووشون با رویکرد فرانش اندیشگانی نظریه نقشگرایی هالیدی

سعید عزیزپور

دانش آموخته زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران.

سال هفدهم، شماره دوازدهم، اسفند ۱۴۰۳، شماره پی در پی ۱۰۶، صص ۱۹-۱

DOI: <http://10.22034/bahareadab.2025.17.7589>

نشریه علمی سبک شناسی و تحلیل متون نظم و نثر فارسی

(بهار ادب سابق)

چکیده:

زمینه و هدف: نظریه نقشگرا، رویکردی است که برای توصیف و تحلیل متن به کار میرود. در این رویکرد، برای تحلیل گفتمان، سه فرانش اندیشگانی، بینافردی و متنی در نظر گرفته می شود. این رویکرد با بررسی ساختار جمله، انواع متفاوت فرایندها و کارکرد آن‌ها را در جمله تبیین میکند و بر این مبنا فرستنده، تجارب، اندیشه‌ها و برداشت‌های خویش را از حوادث و پدیده‌های جهان بیرون و درون به مخاطب عرضه میکند. در دیدگاه هالیدی فرض بر این است که الگوهای تجربه در قالب فرایندها و از طریق فرانش اندیشگانی در زبان بازنمایی می شود. بر این اساس میتوان از طریق بررسی انواع فرایندهای موجود در افعال و تعیین بسامد وقوع آنها در داستان، از تجارب، تفکرات و دنیای درون نویسنده آگاه شد.

روش پژوهش: با توجه به رویکرد فرانش اندیشگانی و ارتباط تنگاتنگ ذهن و زبان، پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوای کیفی بر پایه نظریه نقشگرایی هالیدی به بررسی فرایندهای به کار رفته در رمان سووشون پرداخته است.

یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان میدهد سیمین دانشور در رمان سووشون، ضمن توصیف تحولات سیاسی اجتماعی دوران معاصر، دیدگاههای زنانه خود را در شخصیت زری، انعکاس داده است و با استفاده از فرایندهای مادی و رابطه‌ای به توصیف و نقل حوادث پرداخته است و توانسته دیدگاههای خود را درباره اوضاع اجتماعی و جایگاه و نقش زن نشان دهد.

نتیجه‌گیری: بررسی و تحلیل داده‌ها نشان میدهد فرایندهای مادی و در مرتبه دوم فرایندهای رابطه‌ای در رمان سووشون از بسامد بسیار بالایی برخوردار هستند.

دانشور برای اینکه حوادث زمانه خود را ملموس تر و واقعی تر به خواننده بنمایاند، از افعالی استفاده میکند که بر رخدادها مادی واقعی دلالت دارند، بسامد بالای فرایندهای مادی، فضای داستان را از حالت غیرملموس دور میسازد و در نتیجه سبب میشود که داستان برای خواننده باورپذیر شود.

تاریخ دریافت: ۱۴ فروردین ۱۴۰۳
تاریخ داوری: ۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۳
تاریخ اصلاح: ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۳
تاریخ پذیرش: ۱۲ تیر ۱۴۰۳

کلمات کلیدی:

نظریه نقشگرا، فرانش اندیشگانی، سیمین دانشور، سووشون

* نویسنده مسئول:

s.azizpour47@gmail.com

۳۱۰۰ (۹۸ ۷۴) +

ORIGINAL RESEARCH ARTICLE

Analyzing the cognitive style of the Sovshun novel with the trans-role thinking approach of Halliday's role-oriented theory

S. Azizpour

Graduated in Persian language and literature, Faculty of Literature and Humanities, Yasouj University, Yasouj, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 02 April 2024

Reviewed: 04 May 2024

Revised: 19 May 2024

Accepted: 02 July 2024

KEYWORDS

role-oriented theory, Farangesh Andishgani, Simin Daneshvar, Suvshun.

*Corresponding Author

s.azizpour47@gmail.com

(+98 74) 3100

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: Role-oriented theory is an approach used to describe and analyze the text. In this approach, three ideological, interpersonal and textual roles are considered for discourse analysis. By examining the structure of the sentence, this approach explains different types of processes and their functions in the sentence, and based on this, the sender presents his experiences, thoughts and perceptions of the events and phenomena of the outside and inside world to the audience. he does. In Halliday's view, it is assumed that the patterns of experience are represented in language in the form of processes and through thought processes. Therefore, by examining the types of processes in verbs and determining the frequency of their occurrence in the story, one can be aware of the author's experiences, thoughts, and inner world.

METHODOLOGY: Considering the trans-role approach of thinking and the close connection between mind and language, the present research has investigated the processes used in the Sovshon novel with the method of qualitative content analysis based on Halliday's role-oriented theory.

FINDINGS: The findings of the research show that Simin Daneshvar has reflected his feminine views in the character of Zari in his novel Suvshon, while describing the socio-political developments of the contemporary era, and has described and narrated events by using material and relational processes. and has been able to show his views about the social situation and the position and role of women.

CONCLUSION: The analysis and analysis of the data show that material processes and secondly relational processes have a very high frequency in Sushon's novel. In order to present the events of his time more concretely and realistically to the reader, Daneshvar uses verbs that refer to real material events, the high frequency of material processes removes the atmosphere of the story from the intangible state and as a result causes Make the story believable for the reader.

DOI: <http://10.22034/bahareadab.2025.17.7589>

NUMBER OF REFERENCES	NUMBER OF TABLES	NUMBER OF FIGURES
28	3	0

مقدمه و بیان مسأله

زبان‌شناسی نقشگرا از اواسط قرن بیستم رشد و گسترش یافت. آندره مارتینه، فرث و هالیدی از جمله پیشگامان این زبان‌شناسی هستند. این نظریه بر پایه نقش و معنا استوار است و از نظریه سیستم ساخت (system-structure theory) فرث تأثیر بسیار پذیرفته است (هالیدی، ۱۹۹۴: ۴۵). این نظریه بعدها حول محور سیستم شکل‌گرفت و آن را زبان‌شناسی سیستمی یا زبان‌شناسی نظام‌مند نقشگرا نامیدند. در دستور زبان نظام‌مند نقشگرا، برای تحلیل گفتمان، فرانکش‌ها مورد توجه هستند. سه فرانکش مورد توجه در چارچوب نظریه نقشگرایی، فرانکش اندیشگانی (فرایند افعال)، فرانکش بینافردی (وجه) و فرانکش متنی است.

فرانکش‌ها همان بخش‌های بنیادین معنا هستند که به آن‌ها *metafunction* گفته میشود. در این دستور، برای تحلیل گفتمان، سه فرانکش متنی، بینافردی و اندیشگانی در نظر گرفته میشود. تحلیل پیش‌رو بر اساس فرانکش اندیشگانی است (ایشانی، ۱۳۹۴: ۹۵). فرانکش اندیشگانی متضمن بازنمایی واقعیت و گویای محتوای کلام و گفتمان است (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۲۷)، و به دو کارکرد تجربی و منطقی تقسیم میشود (Halliday & Hasan, 1989: 26).

در کارکرد تجربی، کاربر زبان تجربیات دنیای بیرون خود را از طریق زبان بیان مینماید. محصول این کارکرد در جمله، گذرایی (*transitivity*) نامیده میشود که مؤلفه‌ای از فرانکش اندیشگانی و مشخصه‌ای از جمله است و برای مشخص نمودن انواع متفاوت فرایندها در جمله که در فعل نمود مییابد به کار میرود (ایشانی، ۱۳۹۴: ۹۶). ارتباط این موضوع با رمان سووشون به این دلیل است که از نظرگاه بررسی و تحلیل سبکی، کاربرد هر کدام و درصد بالایی هر فرایند، نشان‌دهنده دنیای ذهنیات و تفکرات نویسنده است که در قالب افعال نمودار شده است. برای مثال اگر در یک اثر واژگان و افعال بیشتر از نوع افعال ذهنی و خواب و رؤیا و دنیای درون باشد، سبک اثر از نوع داستان‌های سورئال و یا جریان سیال ذهن و مدرنیستی است. از سوی دیگر کاربرد افعال دنیای واقعی که نشان از فعالیت‌های روزمره و درگیری شخصیت داستانی با اتفاقات روزانه و فعالیت‌های زندگی است، سبک داستان از نوع داستان‌های واقع‌گراست. بررسی این فرایندها در داستان سووشون سیمین دانشور، علاوه بر تبیین سبک اثر، دیدگاهها و گرایشهای زنانه نویسنده را مشخص مینماید. نویسندگان زن معتقدند به دلیل ارتباط زنان با روایت و بیان تجربه زنانه در زندگی، رمان بهترین نوع ادبی است که ظرفیت بیان دیدگاهها و خواستههای زنان را دارد. به همین دلیل با بررسی و تحلیل فرایند افعال در رمان سووشون و تبیین ارتباط آن با شخصیتها و وقایع داستان، میتوان به دیدگاههای نویسنده پی برد که در متن پنهان شده است. بنابراین نظریه نقشگرایی هالیدی بهترین تجلیگاه دیدگاههای نویسنده است که در متن پنهان شده است و از این طریق میتوان به گفتمان غالب اثر دست یافت. یعنی در این رویکرد با استفاده از ساحت برون‌متن، میتوان به درون متن و ارتباط آن با بافت موقعیتی که متن در تعامل با آن شکل گرفته است، پی ببریم. به همین منظور، مسأله اصلی پژوهش حاضر به شرح ذیل است:

کدام یک از فرایندها در رمان سووشون بیشتر به کار رفته است و نقش و کارکرد آن چیست؟

پیشینه پژوهش

درباره آثار دانشور پژوهش‌هایی چند به رشته تحریر درآمده است که در ادامه به برخی از مهمترین آنها اشاره میشود: ایشانی (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی ویژگیهای سبکی و شخصیتی سیمین دانشور با رویکرد زبان‌شناسی

نقشگرا» به بررسی افعال موجود در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور بر اساس این رویکرد پرداخته است و معتقد است با بررسی انواع فرایندها و بسامد کاربرد آنها، میتوان به سبک موردنظر نویسنده دست یافت. همچنین باقر زاده (۱۳۸۹) در رساله خود با موضوع «بررسی شگردهای بیانی در داستانهای سیمین دانشور و منیر روانپور» به بررسی شاخصهای زبانی در سطح آرایه‌های ادبی و شگردهای بلاغی در آثار سیمین دانشور و منیر روانپور پرداخته است. نویسنده عناصر داستانی آثار دانشور و روانپور را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده که هر دو نویسنده تقریباً از همه عناصر داستان در ارائه‌ی مفاهیم موردنظر بهره گرفته‌اند و از میان آرایه‌های ادبی تشبیه، تشخیص، تمثیل و تجسم از پُرکاربردترین شاخصهای به کار گرفته است. همچنین مقالات و رساله‌های دیگری نیز درباره آثار سیمین دانشور نوشته شده است که بیشتر به بررسی جامعه‌شناختی و تاریخی آثار نویسنده پرداخته‌اند. وجه متمایز پژوهش حاضر به این دلیل است که کوشیده با مطالعه بافت متن، به بافت موقعیت و دیدگاههای فکری نویسنده دست یابد. یعنی ابتدا واحد تحلیل جمله و فعل و صورت متن است، بعد بر اساس آنها به تحلیل دیدگاههای نویسنده میرسد و این نوع تحلیل در آثار دانشور بدیع و نو است. رضایی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی چالش نیازها در شیوه شخصیت پردازی رمان سووشون پرداختند. نویسنده از این پژوهش به این نتیجه رسیده که قهرمانان اصلی داستان دو تیپ شخصیتی قدرتطلب و مهرطلبند که نخستین، مرد و دیگری زن است. تحلیل نشان میدهد که علت اصلی شکلگیری شخصیت مهرطلب زن داستان، اضطرابها و نیازهایی است که وجود و حضور شخصیت قدرتطلب مرد در زن برمیانگیخته‌است. این چالشها زن را دچار خودتصویری کرده و به شخصیتی تسلیم‌پذیر، خودسرزن کننده و وابسته به محبت و تصدیق دیگران مبدل ساخته‌است. زری در انتهای این کشمکشهای درونی و بیرونی، آنچه را که در وجود افرادی چون یوسف میجست و نسبتبه عدم وجودشان در شخصیت خود همیشه حسرت میخورد، به یکباره در خود میبیند. نیاز یوسف به قدرتطلبی از اضطرابی ناشی میشود که در ارتباط با تأثیر خارجیها میبیند. او میترسد برادران و هموطنان او به جان هم بیفتند و حس عدم امنیت در او نیاز به قدرتمندی و پیروزی را برمیانگیزاند. شخصیتها بواسطه کشمکشهای درونی و بیرونی متحول میشوند و جایگاه اجتماعی خود را دگرگون میکنند یا تسلیم شرایط جامعه میگردند. همانطور که با مرگ ناگهانی شخصیت مرد، یوسف، تحول در تیپ شخصیتی مهرطلب میسر میشود و فاصله نابهنجار بین خود واقعی و خود تصویری زن از میان میرود.

چهارچوب نظری

در دیدگاه هالیدی فرض بر این است که الگوهای تجربه در قالب فرایندها و از طریق فرانشی اندیشگانی در زبان بازنمایی میشود. براین اساس میتوان از طریق بررسی انواع فرایندهای موجود در افعال و تعیین بسامد وقوع آنها در داستان، از تجارب، تفکرات و دنیای درون نویسنده آگاه شد. امکان و قابلیت دستوری برای بازنمایی تجربه در زبان، از طریق نظام گذرایی، مکانیسم بیان فرانشی اندیشگانی و تجربی در زبان است. مقدار زیادی از تجربه روزانه ما به وسیله اعمال، رویدادها، تفکرات و تصورات ما شکل میگیرند و تعریف میشوند و نظام زبان این نقش مهم را بر عهده دارد که اعمال و اقدامات گوناگون جهان را منعکس کند. بدین معنی که زبان قابلیت بازنمایی اعمال، گفتار و تفکرات ما را دارد. هالیدی در دستور نقش‌گرای نظاممند، این نقش زبان را به فرانشی اندیشگانی و در ذیل آن به فرانشی تجربی، محول میکند. بنابراین در دستور نقشگرا، فرانشی اندیشگانی با ارائه الگوهای تجربه در متون گفتاری و نوشتاری، این نقش زبان را بر عهده دارد. تجربه انسان از هستی به صورت پراکنده و پاره‌پاره صورت میگیرد. این مرحله تقطیع (segmentation) نام دارد. سپس در مرحله کدگذاری،

تجربه‌ها در قالب نشانه‌های زبانی، کدگذاری (codification) میشوند. این نشانه‌ها همان افعال است که بازتاب-دهنده تفکرات ماست (لیچ و شورت، ۱۹۸۱: ۸).

از آنجا که در چارچوب نقش‌گرایی، الگوهای تجربه در قالب افعال و فرایندها (processes) از طریق فرانش تجربی امکان‌پذیر میشود، می‌توان با بررسی انواع فعل و تعیین فرایندها، بسامد وقوع آنها در داستان، از تجارب، تفکرات و دنیای درون نویسنده آگاه شد. این فرانش نشانگر و شاخص مهمی برای سبک در گفتمان روایت محسوب میشود، چرا که بر مفهوم سبک به عنوان یک انتخاب و گزینه از میان گزینه‌های بالقوه دیگر که در نظام زبان موجود است، تأکید میکند. در واقع انتخاب گزینه در نظام زبان مبتنی بر انگیزه‌هایی است که گوینده و نویسنده دارند و مجموعه این‌گزینه‌ها، متونی را خواهد ساخت که به‌طور متفاوتی، سازمان‌دهی و تفسیر میشوند (سیمپسون، ۲۰۰۴: ۲۲).

نظام گذرایی (transitivity system) مکانیسم بیان فرانش اندیشگانی و تجربی در زبان است. نکته کلیدی این است که گذرایی، گزینه‌های نظام‌مند را به دست میدهد، گزینه‌هایی که بر اساس انگیزه‌های گوینده و نویسنده از میان امکانات نظام زبان، صورت گرفته است. از این‌رو، الگو و نظام گذرایی به‌عنوان ابزار روش‌شناختی مهم و قابل‌اعتنا، در بررسی متون و به‌طور خاص در سبک‌شناسی متون، مطرح است (سیمپسون، ۲۰۰۴: ۲۶). حال اگر متنی بر اساس نظام گذرایی، تجزیه و تحلیل شود، مؤلفه‌های معنایی اساسی جمله و به دنبال آن مؤلفه‌های معنایی کل متن شناسایی میشود.

به باور تامسون «فرآیند عبارت است از یک رویداد، کنش، احساس، گفتار یا بودونبود» (تامسون، ۲۰۰۴: ۳۹). هالیدی و متیسن بر این باورند که «فرآیند یعنی اجزایی که مرکز یک بند را آرایش میدهند و متشکل از یک گروه فعلی است» (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۱۷۷). هالیدی و متیسن این فرآیندها را به سه دسته اصلی یعنی فرآیندهای مادی ذهنی و رابطه‌ای و فرایندهای فرعی را به رفتاری، کلامی و وجودی تقسیم کردند.

فرآیند مادی

فرآیند مادی، فرآیندی است شامل اعمال فیزیکی که نشان‌دهنده کنش یا رخدادی در جهان بیرون است، مانند: دویدن، پرتاب کردن، پختن، نشستن، خوردن، ساختن، بازی کردن و... این فرآیند نیازمند یک کنشگر یا عامل است و همچنین این فرآیند بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین فرآیند در نظام گذرایی است (هالیدی، ۱۹۹۴: ۱۷۹).

فرآیندهای ذهنی

به باور هالیدی و متیسن (۲۰۰۴: ۱۹۳) درحالی‌که فرآیندهای مادی، تجربه ما از دنیای اطرافمان است، فرآیندهای ذهنی به تجربه ما از دنیای درون آگاهی‌مان سرچشمه میگیرد. آن‌ها شواهد مربوط به حس کردن هستند. بندهای ذهنی به دودسته تقسیم میشوند: حسگر و پدیده حسگر شرکت‌کننده‌ای است که حس میکند، یعنی احساس میکند، فکر میکند، طلب میکند یا ادراک میکند. فرآیندهای ذهنی به دنیای درون یعنی اندیشه‌ها، تصورات، احساسات و عقاید مربوط میشوند و بیشتر مربوط به افعالی است که درک یا احساس می‌شوند و به کنشهای ذهنی مرتبط است.

فرآیندهای رابطه‌ای

سومین فرآیند اصلی، فرآیند ربطی یا رابطه‌ای است. این فرآیندها به منظور شناسایی و توصیف به کار می‌رود. از

ویژگی‌های اساسی بندهای ربطی اشتقاق آنها از ماهیت مهم فعل «بودن» است. بندهای رابطه‌ای به دو دسته تقسیم می‌شوند: اسنادی و شناسایی. در فرآیندهای اسنادی صفت یا یک ویژگی به کسی یا چیزی نسبت داده می‌شود و دارای دو شرکت‌کننده به نامهای حامل و مسند است.

فرآیندهای رفتاری

اینها فرآیندهایی از رفتار فیزیکی و از نوع انسانی و روان‌شناختی نظیر نفس کشیدن، سرفه کردن، خندیدن، خواب دیدن و خیره شدن هستند. از میان شش فرآیند مطرح شده (اصلی و فرعی) تشخیص این نوع فرآیند از همه مشکلتر به نظر می‌آید چون که ویژگی تعریف شده مشخصی را ندارند، بلکه آنها تا حدودی شبیه فرآیندهای مادی و تا حدی شبیه فرآیندهای ذهنی. (درواقع مرز بین فرآیندهای مادی و ذهنی) در این فرآیند شرکت‌کننده‌ای که «رفتار میکند» را «رفتارگر» می‌گوییم. که اغلب الگوی بندهای رفتاری شامل رفتارگر و فرآیند است (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۲۴۸ - ۲۵۲).

فرآیندهای کلامی

این فرآیندها، در مرز میان دو فرآیند ذهنی و رابطه‌ای قرار دارند و بندهایی هستند از نوع «گفتن». عمل گفتن، کنشی است مادی و فیزیکی، اما از طرفی این قبیل فرآیندها انعکاس عملکرد ذهن می‌باشند. پس نوعی فرآیند ذهنی نیز به حساب می‌آید، خاصه که برخی معتقدند به بیان آوردن افکار و اندیشه نوعی گفتار درونی است.

فرآیند وجودی

این فرآیندها نشان می‌دهد که چیزی وجود دارد یا روی می‌دهد. این فرآیندها در گفتمان خیلی رایج نیستند و آنها را بین فرآیندهای مادی و رابطه‌ای قرار دهند. فرآیندهای وجودی با افعالی همانند وجود داشتن، ظاهر شدن، باقی ماندن و ... همراه می‌باشند (همان: ۲۵۶). میتوان توصیف انواع فرآیندهای فرعی و اصلی را بر اساس تقسیم‌بندی هالیدی (۱۹۹۴) در شکل زیر مشاهده کرد:

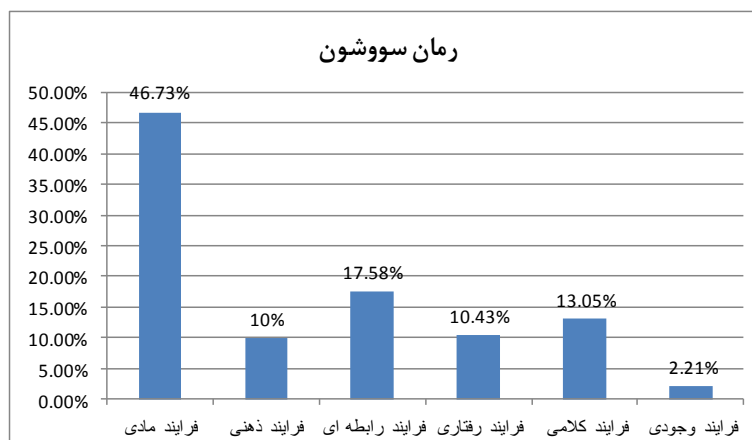
روش تحقیق

از آنجا که زبان شناختی نقشگرای نظاممند، زبان را آینه تجربیات و درونیات هر فرد و جامعه میداند و به عبارت دیگر، هرکسی از طریق زبان به بیان تجارب، اندیشهها و برداشتهای خویش از پدیدههای جهان بیرون و درونش میپردازد؛ در پژوهش پیش رو، برای دستیابی به این امر، رمان سووشون سیمین دانشور با این رویکرد تحلیل و بررسی خواهد شد.

ابتدا تمام افعال موجود در این داستانها، با رویکرد زبان شناختی نقشگرا و بر اساس نوع فرایندهای به کار رفته، مشخص شد و سپس بسامد و درصد نوع فرایندهای موجود در این متون تعیین شد که به عنوان مشخصه سبکی آثار دانشور در نظر گرفته میشود و بدین سان راه را برای شناخت شخصیت او هموار میسازد. نتایج تحلیل در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول (۱): بسامد انواع فرایندها در رمان سووشون

رمان سووشون (۱۳۴۸)		انواع فرایندها
درصد	تعداد	
۴۶٫۷۳٪	۸۵۴۱	۱- فرایند مادی
۱۰٪	۱۸۳۶	۲- فرایند ذهنی
۱۷٫۵۸٪	۳۲۱۳	۳- فرایند رابطه‌ای
۱۰٫۴۳٪	۱۹۰۸	۴- فرایند رفتاری
۱۳٫۰۵٪	۲۳۹۴	۵- فرایند کلامی
۲٫۲۱٪	۴۰۵	۶- فرایند وجودی
۱۰۰٪	۱۸۲۹۷	۷- مجموع

نمودار (۱): میزان و درصد انواع فرایندها در رمان سووشون

همانطور که در جدول و نمودار شماره ۱ آمده است، فرایندهای مادی حجم قابل توجهی را به خود اختصاص داده‌اند. از مجموع فرایند موجود در داستان سووشون (۱۸۲۹۷)، فرایند مادی با ۴۶٫۷۳٪ درصد (۸۵۴۱ فرایند) و فرایند رابطه‌ای با ۱۷٫۵۸٪ (۳۲۱۳ فرایند) و فرایند کلامی با ۱۳٫۰۵٪ (۲۳۹۴ فرایند) رتبه‌های اول تا سوم را به خود اختصاص داده‌اند. فرایند رفتاری نیز با ۱۰٫۴۳٪ (۱۹۰۸ فرایند) و فرایند ذهنی با ۱۰٪ (۱۸۳۶ فرایند) در رتبه‌های چهارم و پنجم قرار گرفته‌اند. در مرتبه آخر نیز فرایندهای وجودی قرار دارند که ۲٫۲۱٪ درصد (۴۰۵ فرایند) تکرار شده‌اند.

از آنجا که بر مبنای نظریه هالیدی، زبان، اعمال، تفکرات، رفتارها و دیدگاه کاربران زبان را بازنمایی میکند، مشخص میشود که نویسنده در متن داستان با انتخابهایی که از میان امکانات متعدد زبانی در دسترس دارد، دست به گزینشهایی میزند که در نظام زبانش، تفکرات، کردارها، نیت و رفتارهای خود و شخصیت‌های داستانی را نمایان میکند. در نظرگاه هالیدی، تجلی این دیدگاهها و تجربیات که در فرآینش اندیشگانی و تجربی درباره آن بحث شد، در انواع فرایندهای فعل، روی میدهد. با بررسی رمان دانشور مشخص شد نویسنده متناسب با دیدگاه و جهانبینی خود، از میان افعال موجود در زبان، افعال خاصی را انتخاب میکند که با بررسی بسامد فرایندهای آن میتوان معنا و دیدگاه نویسنده را درباره موضوع موردنظر فهمید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

معرفی پیکره

رمان سووشون با عقدکنان دختر حاکم و رفتن یوسف و زری به این جشن، آغاز میشود. زری با همسر و سه فرزند خود و عمه خانم (خواهر یوسف) در یک باغ بزرگ به همراه کلفت، نوکر و باغبان‌ها زندگی میکنند. همسر زری انسانی روشن‌فکر و تحصیل‌کرده است. او علی‌رغم ثروت فراوان، انسانی مردم‌دوست و حق‌طلب است که با بیگانگان و حکومت وابسته به آنان رابطه خوبی ندارد. شیراز همانند دیگر نقاط جنوبی ایران در آن زمان، تحت نفوذ و سلطه انگلیسیهاست. اعیان و اشراف شهر و فرماندهان و سران قشون انگلیسی هم به جشن دعوت شده‌اند. در این جشن سرجنت زینگر که قبلاً مأمور فروش چرخ خیاطی بود، سعی دارد یوسف را راضی کند تا محصولات خود را برای

مصرف ارتش انگلیس به آنان بفروشد. قحطی در این زمان در شیراز به مردم فشار زیادی وارد کرده است. یوسف حاضر نیست در این وضع که رعیت و مردم شهرش از قحطی جان میدهند، محصول خود را به بیگانگان بفروشد. در برابر یوسف، برادر اوست که سعی دارد با راضی کردن یوسف به فروش آذوقه و خدمت به انگلیسیها به مقامی برسد. ایستادگی یوسف در مقابل برادرش و خارجیها و رفتار تحقیرآمیز او با آنان، زری را به شدت نگران میکند و سعی میکند با رفتار مسالمت‌آمیز یوسف را آرام.

مدتی بعد وقتی یوسف به مسافرت میرود، ابوالقاسم خان به دیدار زری می‌آید و خبر میدهد که حاکم، سحر - کره اسب خسرو - را برای دختر خود خواسته است. زری و عمه خانم از شنیدن این خبر ناراحت میشوند و زری از دادن کره اسب امتناع میکند و تصمیم میگیرد در مقابل خواسته حاکم بایستد؛ اما خان کاکا که فکر میکند بخشیدن اسب به حاکم بهترین وسیله رفع سوءظن و جلب محبت حاکم نسبت به یوسف است، زری را وادار میکند که تن به این کار بدهد. ابوالقاسم خان خسرو را با خود به شکار میبرد و به زری توصیه میکند که اسب را به فرستاده حاکم بدهد و به خسرو بگوید که اسب مرده است. زری مردد و دل‌نگران از خسرو میخواد به فرستاده بگوید که او در خانه نیست؛ اما چند روز بعد که ژاندارمی با نامه‌ای از زن حاکم برای بردن اسب می‌آید، مجبور میشود اسب را تحویل دهد. دستور میدهد جلوی طویله گور ساختگی بسازند و وانمود کنند که سحر مرده است. در این فاصله هم دنبال راه‌حلی میگردد که قبل از برگشتن خسرو اسب را پس بگیرد. برای همین از عزت‌الدوله کمک میگیرد. چند روز بعد یوسف از سفر برمیگردد، خسرو که مرگ سحر را باور نکرده است، مخفیانه با هرمز - پسر عموی خود - به خانه حاکم میرود تا اسب را به خانه بازگرداند. زری متوجه غیبت آنان میشود و ناچار موضوع اسب را برای یوسف تعریف میکند. یوسف زری را به دلیل این کار سرزنش میکند. آنان دنبال خسرو میروند و میبینند، خسرو و هرمز جلوی پاسگاه بازداشت شده‌اند. با وساطت ابوالقاسم خان موفق میشوند خسرو و هرمز را آزاد کنند. پس از ماجراهایی هم سحر را می‌گیرند. چند روز بعد یوسف به ده میرود. زری از رفتن او دل‌نگران است. هر شب کابوس میبیند و هر چه زمان میگذرد، خواب‌هایش آشفته‌تر میشود. او در خواب‌هایش، یوسف را سیاوش دیگر میبیند. داستان در این بخش بعد اساطیری میگیرد. پس از دو هفته جسد خونین یوسف را که با تیر نامعلومی کشته شده است، به خانه می‌آورند. مرگ یوسف زری را دچار آشفتگی و پریشانی میکند، به‌گونه‌ای که همه فکر میکنند او دیوانه شده است. زری در حالت خواب و بیداری گذشته، حال و آینده خود را پیش چشم می‌آورد. سخنان دکتر عبدالله خان، ترس و وحشت او را از بین میبرد و آرامش و امید به او میبخشد و زری که تا قبل از این ماجرا زنی مسالمت‌جو و دنبال آرامش خانه‌اش بود، آگاه میشود و از تردید‌های میبخشد و دید او نسبت به زندگی عوض میشود. (سووشون، ۱۳۸۷).

فرایندهای مادی در رمان سووشون

این فرایند با توجه به یافته‌های پژوهش و آمار بسامدی و درصدی کل فرایندهای موجود در رمان سووشون از پربسامدترین فرایندها به شمار می‌آید. دانشور در رمان خود به فراوانی از این فرایندها بهره برده است. و تقریباً این فرایند در تمام رمانها و داستانهای دانشور در مرتبه نخست قرار دارد. این مسئله با توجه به مصاحبه‌ای که سیمین دانشور با هوشنگ گلشیری داشته و خود را فردی برون‌گرا معرفی کرده است (گلشیری، ۱۳۷۶: ۳۵)، امری طبیعی به نظر میرسد.

جدول و نمودار شماره ۱ مقایسه معناداری از بسامد فرایندها را پیش روی ما قرار میدهد. همانگونه که مشاهده میشود، فرایندهای مادی با ۴۶٫۷۳٪ درصد (۸۵۴۱) در جایگاه اول قرار دارد. اختلاف فرایندهای مادی با سایر فرایندها کاملاً معنادار است و میتواند یکی از مشخصه‌های اصلی رمان سیمین دانشور محسوب شود. به عبارت دیگر، بسامد این فرایندها نه تنها تصادفی نبوده است بلکه در خدمت القای معنای خاصی بوده است که هدف داستان در نظر گرفته میشود. «فعل‌های کنشی به دلیل اینکه دارای مراحل هستند و انجام هر مرحله هم زمان‌بر است، قابلیت استمرار دارند» (نویدی، ۱۳۹۵: ۳۰۱).

بسامد بالای فرایند مادی کاملاً در راستای اهداف و منویات نویسنده به کاررفته است؛ موضوعی که حاکی از ارتباط شخصیت‌های داستانی با جهان بیرون و کنش‌پذیری و نقش‌پذیری بیشتری دارند. این مسئله بیانگر آن است که دیدگاه دانشور دیدگاهی واقع‌گرایانه است و برای تأثیرگذاری بیشتر در مخاطب و جلب توجه خواننده در بیان تجارب بیرونی و دورنی خود از این فرایند بیشتر سود جست‌ه است. دانشور برای اینکه حوادث زمانه خود را ملموس‌تر و واقعیت‌بر خواننده بنمایاند، از افعالی استفاده میکند که بر رخداد‌های مادی واقعی دلالت دارند، بسامد بالای فرایندهای مادی، فضای داستان را از حالت انتزاعی و غیرملموس دور می‌سازد و در نتیجه سبب میشود که داستان و مسائل مطرح‌شده در آن برای خواننده باورپذیر شوند. علاوه بر این، باعث نوعی حرکت و پویایی در داستان نیز میشوند. در ادامه به نمونه‌هایی از این نوع فرایند در رمان سووشون اشاره میشود:

نانواها باهم شور کردند و نان سنگکی پخته بودند... مهمانها دسته‌دسته به اتاق عقدکنان می‌آمدند... یوسف تا چشمش به نان افتاد گفت: «گوساله‌ها چطور دست میرغضبشان را میبوسند؟ چه نعمتی حرام شده آن هم در چه موقعی... مهمانهایی که نزدیک زن و شوهر بودند و شنیدند یوسف چه گفت از کنارشان عقب نشستند و بعد از اتاق عقدکنان بیرون رفتند. رزی... دست یوسف را گرفت و گفت... یوسف رفت و زری همانطور که ایستاده بود... خم شد و سفره قلمکار را کنار زد دو لنگه در را به هم چسبانده بودند... زری اندیشید: در چه تنوری آن را پخته‌اند؟ ... چانه‌اش را به چه بزرگی برداشته‌اند؟ چقدر آرد خالص مصرف کرده‌اند؟... اما باز، به قول یوسف، تقصیر ناناها چه بود؟ آذوقه شهر را از گندم تا پیاز، قشون اجنبی خریده بود و حالا... (دانشور، ۱۳۸۷: ۵ و ۶)

همانطور که مبینیم در متن فوق فرایندهای مادی به فراوانی تکرار شده‌اند. این فرایندها عبارتند از «پخته بودند - می‌آمدند - افتاد - بوسند - عقب نشستند - بیرون رفتند - گرفت - رفت - خم شد - کنار زد - به هم چسبانده بودند - پخته‌اند - برداشته‌اند - مصرف کرده‌اند - خریده بود»؛ این امر کاملاً با محتوای متن موردنظر سازگاری دارد. کمبود و گرانی مواد غذایی، به هنگام اشغال کشور، و حضور نیروهای سه کشور بیگانه، نداشتن نظارت بر سازمانهای اجرائی و کارگزاران دولتی، کاملاً طبیعی و قابل درک است. نیروی‌های بیگانه، دولت را و می‌داشتند تا تمامی مواد غذایی را و حتی مواد خام موجود در کشور را، در اختیار آنان نهد و این اقدام، تنها از راه سیاست پولی و به ویژه، کاهش ارزش پول، میسر میشد. تمام این موارد اموری واقعی بودند که در آن روزگار اتفاق افتادند، بنابراین دانشور برای بیان این امور و توصیف آنها چاره‌ای جز استفاده از فرایندهای مادی و کنشی ندارد. از دیگر نمونه‌های فرایندهای مادی میتوان به موارد زیر اشاره کرد که با توجه به فحوای آنها بهترین فرایند برای بیان آنها همان فرایندهای مادی است که دانشور نیز به کار برده است:

[آنها] انگار بر طبل جنگ میکوفتند. فردوس زن قابوچی عزت الدوله تو آمد و راه را باز کرد و خودش را به خانم رساند و کیف خانم را داد دستش و عزت الدوله در کیف را گشود و یک کیسه پر از نقل و سکه سفید در آورد و

روی عروس ریخت و برای آنکه افسرهای خارجی خم نشوند به دست خودش یکی یک سکه طلا کف دست یک یک آنها و خانم حکیم گذاشت. (همان)

افعال مادی و کنشی متن فوق عبارتند از: «می کوفتند - آمد و راه را باز کرد - رساند - داد - گشود - درآورد - ریخت - خم نشوند - گذاشت.»

بسامد استفاده از فرایند مادی در داستان سووشون به صورت معناداری بسیار بیشتر از سایر فرایندهاست؛ که دلیل آن به باور نگارنده به قابلیت فرایندهای مادی برمیگردد که توانایی بازنمایی تجارب عینی و انتزاعی را دارند. فرایندهای مادی به طوری قابل چشمگیری به صورت گذرا یا متعدی به کاررفته اند امری که نشان دهنده اهمیت سایر افراد در تحقق فرایندها دارد. به هر حال رمان سووشون، حوادث واقعی آن روزگار ایران را به تصویر میکشد بنابراین بهتر است برای ترسیم این حوادث از افعالی که جنبه عینی و ملموس در آنها برجسته است، بهره گرفت. سووشون به نحوی بیانگر حضور پررنگ و تأثیرگذار خارجیها، به خصوص انگلیسیها در یک مقطع زمانی حساس است که کانون آن را میتوان جنگ جهانی دوم قلمداد کرد. در آن روزگار، شیراز همانند دیگر نقاط جنوبی ایران تحت نفوذ و سلطه انگلیسیها قرار داشت. قحطی به مردم فشار زیادی وارد کرده بود.

خارجیها نیز در فضای رمان سووشون نقش پررنگی دارند. در همان صفحات آغازین رمان پیش از آشنایی با یوسف و زری بلافاصله با سرجنت زینگر آشنا میشویم پس از آن مک ماهون، خبرنگار جنگی و شاعر ایرلندی، خانم حکیم انگلیسی، سه افسر اسکاتلندی با تنبان چیندار و جوراب ساقه بلند زنانه، کلنلها و افسران خارجی، سربازان هندی، و ... وارد دنیای سووشون میشوند این خارجیها علاوه بر اینکه در فضا سازی رمان بسیار نقش آفرین هستند، به نحوی با حوادث و وقایع داستان پیوند دارند. به ویژه انگلیسیها که حضور آنان را در همه جا حس میکنیم، چه در نحوه تربیت زری که متأثر از درس خواندن او در مدرسه انگلیسیها است، چه در وصف صحنه مقاومت و سرانجام در به قتل رسیدن یوسف، و چه در بیماری و قحطی و گرسنگی که دامن شهر را آلوده کرده است. بی شک بسامد بالای فرایندهای مادی کاملاً با این موضوعات همخوانی دارد. نویسنده برای نشان دادن هر چه بهتر این موضوع چاره را در استفاده فراوان از فرایندهای مادی میبیند. ضمن اینکه خارجیها در حوزه کنشگرها نیز بسیار فعال عمل کرده اند. برای نمونه میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

سرجنت سینگر. ... اقل کم ۱۷ سال میشد که به شیراز آمده بود... جنگ که شد زری شنید که مستر زینگر یک شبه لباس افسری پوشیده، پراق و ستار زده و... سه تا افسر اسکاتلندی. ... به آنها پیوستند بعد مک ماهون آمد...

نکته قابل توجه در فرایندهای مادی مربوط به کنشگران فرایند است که به دو دسته کنشگران جاندار و کنشگران بی جان تقسیم میشوند. هر دو نوع کنشگر در رمان مورد بررسی از تنوع بالایی برخوردار هستند. از کنشگران فعال در رمان سووشون میتوان به یوسف و زری اشاره کرد. مانند

یوسف رفت و زری... خم شد و سفره قلمکار را کنار زد.

کنشگر جاندار فرایند کنشگر جاندار فرایند

از کنشگران بی جان نیز میتوان به چشم و قلب و... اشاره کرد که در بسیاری از موارد به یوسف و زری برمیگردند مانند:

یوسف تا چشمش به نان افتاد

کنشگر بی جان فرایندی مادی

تو را خدا بگذار یک امشب ته دلم از حرفهایت نلغزد

کنشگر بی‌جان فرایندی مادی

دندانهایی که روزی روزگاری از سفیدی برق میزدند و حالا دیگر از دود سیاه شده بود

کنشگر بی‌جان فرایندی مادی فرایندی مادی

بسامد استفاده از فرایند مادی در داستان سووشون به صورت معناداری بسیار بیشتر از سایر فرایندهاست؛ که دلیل آن به باور نگارنده به قابلیت فرایندهای مادی برمیگردد که توانایی بازنمایی تجارب عینی و انتزاعی را دارند. فرایندهای مادی بطوری قابل چشمگیری بصورت گذرا یا متعددی بکاررفته‌اند امری که نشان دهنده اهمیت سایر افراد در تحقق فرایندها دارد. به هر حال رمان سووشون، حوادث واقعی آن روزگار ایران را به تصویر میکشد. بنابراین بهتر است برای ترسیم این حوادث از افعالی که جنبه عینی و ملموس در آنها برجسته است، بهره گرفت. سووشون به نحوی بیانگر حضور پررنگ و تأثیرگذار خارجیها، به خصوص انگلیسیها در یک مقطع زمانی حساس است که کانون آن را میتوان جنگ جهانی دوم قلمداد کرد. در آن روزگار، شیراز همانند دیگر نقاط جنوبی ایران تحت نفوذ و سلطه انگلیسیها قرار داشت. قحطی به مردم فشار زیادی وارد کرده بود.

خارجیها نیز در فضای رمان سووشون نقش پررنگی دارند. در همان صفحات آغازین رمان پیش از آشنایی با یوسف و زری بلافاصله با سرجنت زینگر آشنا میشویم پس از آن مک ماهون، خبرنگار جنگی و شاعر ایرلندی، خانم حکیم انگلیسی، سه افسر اسکاتلندی با تنبان چیندار و جوراب ساقه بلند زنانه، کلنلها و افسران خارجی، سربازان هندی، و ... وارد دنیای سووشون میشوند این خارجیها علاوه بر اینکه در فضا سازی رمان بسیار نقش آفرین هستند، به نحوی با حوادث و وقایع داستان پیوند دارند. به ویژه انگلیسیها که حضور آنان را در همه جا حس میکنیم، چه در نحوه تربیت زری که متأثر از درس خواندن او در مدرسه انگلیسیها است، چه در وصف صحنه مقاومت و سرانجام در به قتل رسیدن یوسف، و چه در بیماری و قحطی و گرسنگی که دامن شهر را آلوده کرده است. بی‌شک بسامد بالای فرایندهای مادی کاملاً با این موضوعات همخوانی دارد. نویسنده برای نشان دادن هر چه بهتر این موضوع چاره را در استفاده فراوان از فرایندهای مادی میبیند. ضمن اینکه خارجیها در حوزه کنشگرها نیز بسیار فعال عمل کرده‌اند. برای نمونه میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

سرجنت سینگر... اقل کم ۱۷ سال میشد که به شیراز آمده بود... جنگ که شد زری شنید که مستر زینگر یک شبه لباس افسری پوشیده، پراق و ستار زده و... سه تا افسر اسکاتلندی... به آنها پیوستند بعد مک ماهون آمد... فرایندهای مادی در رمان دانشور بیانگر روح پرتلاطم وی در برخورد با حوادث زمانه، وطن‌فروشی و خیانت برخی از ایرانیان است. افعال مادی به واسطه حرکت و نیروی برانگیزاننده‌ای در خود دارند، عامل مؤثری به منظور جلب توجه مخاطب و ایجاد انگیزه برای تغییر و تحول‌اند، از اینرو در رمانهای دانشور به ویژه سووشون که مجال برای به چالش کشیدن ارباب زر و زور و تزویر و بیگانگان است، تأثیر عمیقتری بر جای میگذارند. دانشور برای تصویر حوادث زمانه خود و جهان بیرون با استفاده از نقش تجربی زبان دست به انتخاب و استفاده فزونتری از فرایندهای مادی زده است، امری که میتواند دلیلی بر اوضاع نابسامان اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دروان دانشور باشد.

نکته قابل ذکر دیگر اینکه بسامد بالای واژگان حسی نیز این موضوع را کاملاً تأیید میکند. واژه‌های حسی بر اشیای واقعی و محسوس دلالت دارند و واژه‌های انتزاعی بر امور ذهنی؛ غلبه واژه‌های حسی و عینی سبک متن را حسی میکند و کثرت واژه‌های ذهنی موجب انتزاعی شدن سبک میشود. واژه‌های ذهنی تصویر روشنی از مدلول خود در ذهن ایجاد نمیکنند؛ برخلاف واژگان حسی که تصویر محسوسی در ذهن ایجاد میکنند. شفافیت متن بستگی به

میزان کاربرد واژه‌های حسی دارد، همانگونه که تیرگی و ابهام محصول بسامد بالای واژگان ذهنی است (فتوحی، ۱۳۹۰: ۲۵۱)

سووشون با نثری نزدیک به زبان عامیانه نوشته شده است و نمایانگر اوضاع سیاسی اجتماعی و اخلاقی ایرانیان، به ویژه مردم شیراز، در جنگ جهانی دوم است. دانشور در رمان سووشون فرهنگ و اندیشه و زبان ایرانی را با مبانی فکری، فلسفی، مذهبی و جلوه‌های تاریخی و اسطوره‌ای ایران کهن همراه کرده است و متنی هزار رنگ در عین استواری و جزالت آفریده است.

رمان سووشون به تعبیر دانشور رمانی فلسفی است، اما بسامد واژگان انتزاعی در متن انتخابی از این اثر نمیتواند این ادعا را اثبات کند. وی در این اثر بیش از دو رمان جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان به مسائل اجتماعی و شرایط زندگی مردم پرداخته است و بسامد واژگان حسی در این رمان، رئالیست بودن آن را تأیید میکند. سووشون رمانی است فلسفی، اما فلسفه آن را نه در واژه‌ها بلکه باید در نمادپردازیها و رمزهای آن جست.

فرایندهای رابطه‌ای در رمان سووشون

فرایندهای رابطه‌ای با ۱۷،۵۸٪ درصد (۳۲۱۳ مورد) از مجموع کل فرایندها در جایگاه دوم قرار دارد. این نوع فرایند به بیان نسبت، موقعیت و مالکیت میپردازد که گاهی توصیف ساده‌ای است که میان مسند و مسندالیه اتفاق میافتد و گاهی از نوع هویت بخشی است که یک طرف هویت بخش و طرف دیگر هویت پذیر است. فرایند بودن شامل روابط اسنادی است که در آن یک صفت به یک شرکت کننده یک ویژگی را نسبت میدهد و دو شرکت کننده مستقل از هم نیستند. علاوه بر این، فرایند رابطه شامل رابطه هویتی است که دو شرکت کننده آن مستقل از یکدیگرند و یکی به دیگری هویت میدهد. فرایند بودن شامل دنیای روابط انتزاعی است و انواع تجربیات مادی و ذهنی را به هم مربوط میکند (هالییدی، ۲۰۰۴: ۱۷۰). این فرایند به عنوان حلقه اتصال میان سایر فرایندها عمل میکند. شاید بتوان در توجیه بسامد بالای فرایندهای رابطه گفت که چون داستانهای دانشور جنبه توصیفی و کنشی دارند، فرایندهای مادی و رابطه‌ای از بسامد بالایی برخوردارند، امری که فضای داستان را متنوع کرده و میدان را برای جلب توجه مخاطب از حالت توصیف به عمل و برعکس از حالت کنشی به توصیفی فراهم میسازد. از نمونه‌های فرایند رابطه میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

... آدم هفده سال به دروغ زندگی کند، کارش دروغی، [باشد محذوف] لباسش دروغی، [باشد محذوف] و سرتاپایش دروغی باشد و در کار دروغی خود چقدر هم مهارت داشت... مادری زی از مال دنیا نصیبی نداشت... (دانشور، ۱۳۸۷: ۷)

نکته قابل توجه این است در مواردی که از فرایند رابطه‌ای به فراوانی استفاده شود، فضای داستان ساکن و بدون جنبش میشود به همین دلیل، دانشور با همراه کردن فرایندهای مادی در کناری فرایندهای رابطه‌ای فضای داستان را از سکون و یکنواختی درآوردن و باعث پویایی و تحرک آن شده است. باید به این نکته هم توجه داشت که در میان فرایندهای رابطه‌ای، نوع وصفی از بسامد بالاتری برخوردار است امری که نشان دهنده توجه و تأکید دانشور بر نوع روابط اسنادی ساده تا نوع هویت بخشی آن است. بنابراین با توجه به بسامد بالای فرایندهای رابطه‌ای آن هم از نوع وصفی میتوان آن را نشان از اهمیت ویژگی توصیف نزد دانشور دانست. ادبیات و رمان به دلیل حقیقت‌مانندی و توجه به دگرگونیها و ترسیم حقایق، نگرش نویسنده را در بردارد؛ زیرا رمان جدیدترین قالبها از جهت درآمیختگی با ابعاد اجتماعی و فرهنگی، به شمار میرود و اهمیت آن در عرصه ادبیات آنگاه بیشتر آشکار

میشود که جوامع دچار دگرگونیهای اجتماعی و سیاسی شوند. رمان بیش از هر قالب ادبی توان توصیف و ترسیم این تحولات را دارد و به همین سبب بسیاری از منتقدان از جمله ویلیام هزلیت و ای ام فورستر و دیگران، ادبیات داستانی، به‌ویژه رمان را بازآفرینی واقعیت دانسته‌اند (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۴۰۵-۴۱۱) از اینرو در یک نگاه شاید بتوان گفت عنصر حقیقت‌مانندی بیش از هر عنصر ادبی در حوزه رمان مصداق دارد.

نکته دیگر اینکه دانشور در فرایند رابطه‌ای، میان پدیده‌های انسانی و غیرانسانی پیوند برقرار کرده است. در فرایند رابطه‌ای نویسنده با نسبت دادن ویژگیهای متعدد به عناصر طبیعی و غیرطبیعی، فضای توصیفی در داستاها خود ایجاد کرده است. به نمونه‌های از این امر در ادامه توجه کنید:

پنجشنبه صبح تاریک و روشن بود که زری پا شد... زری چون باریک‌اندام بود و لگن خاصره‌اش تنگ بود سخت زا بود... خانم حکیم که دست به چاقویش خوب بود... سماور یله شد. نزدیک بود بیفتد ... آدمی که به عمرش نمیدانست قبله از کدام سمت است... تازه آفتاب‌زده بود به ایوان آمد... کلاه نم‌دیش سرش بود مثل همیشه غلام کچل بود... خانم فاطمه گفت لاید قند و چای تحفه‌دهن سوزی نبوده... عمه آرام گفت: خواهر بزرگتر همه‌تان هستم و حق دارم دلالتان بکنم راهی که میروی درست نیست خسرو هم غریبه نیست. خان کاکا... خشمگین شد گفت: پس راه برادر سوگلیت یوسف درست است (دانشور، ۱۳۸۷: ۲۱ و ۲۲)

داستان سووشون در منطقه جغرافیایی فارس است و بیشتر حوادث داستان در شهر شیراز اتفاق افتاده است. در این داستان دانشور فضای شیراز را چنان ملموس جلوه داده است که خواننده احساس میکند شهر را از نزدیک می‌بیند. نویسنده با دقت و ظرافتی خاص فضای شهر و اطراف آن را به تصویر کشیده است. شاید به همین دلیل است که فرایندهای رابطه‌ای وصفی از بسامد بالایی برخوردار است.

فرایندهای کلامی در رمان سووشون

از مجموع کل فرایندها، فرایند کلامی با ۱۳٫۰۵٪ درصد (۲۳۹۴ مورد)، رتبه سوم را به خود اختصاص داده است. بسامد نسبتاً بالای فرایندهای کلامی در رمان دانشور، حاکی از نوعی فضای مناظره گونه میان شخصیت‌های داستان است. خاصیت مناظره در رمان دانشور این است که روند داستان را از حالت تک‌گویی بیرون آورده و نوعی تعامل میان شخصیت‌های داستان برقرار کرده است. علاوه بر این بسامد بالای فرایند کلامی، با ماهیت جنس ادبی مورد مطالعه که داستان و مبتنی بر گفتگو است و از سویی، با ویژگی برجسته شخصیت نویسنده که برونگرا است، هماهنگ است.

تقریباً در تمام موارد گوینده معلوم و مشخص است امری که نشان میدهد دانشور قصد دارد پیام خود را صریح و بی‌پرده به مخاطب منتقل سازد. فرایندهای کلامی در رمان سووشون به‌نوعی بازگوکننده عقاید، تفکرات، عاطفه و تخیل طرفین گفتگو است.

از نمونه‌های فرایندهای کلامی میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

... از زری خواست درباره بساط عقد برایش توضیح بدهد و زری درباره همه‌چیز داد سخن داد (سووشون، ۱۳۸۷: ۷).

... غلام به ایوان آمد و پرسید: «خانم لباس کلو حاضر شد؟»

زری گفت: «یک دقیقه صبر کن»

غلام گفت: «جسارت میکنم تا... ولی اتو میخواد چه کند؟»

... غلام گفت: گرد تمام شد...

یوسف گفت: بور کلو را بفرست اینجا.

رزی گفت: بگذار...

غلام گفت: آقا نمی‌آید... میگفت پیاده برمیگردیم... (همان: ۱۳۵ و ۱۳۶)

نکته قابل توجه در فرایندهای کلامی، استفاده فراوان از مناداهاست که زیرمجموعه فرایند کلامی قرار دارند: مانند:

ای ایرلندی، ای شاعر دائم‌الخمر... (همان: ۱۲) ... ای ایرلندی کاتولیک، پدرشاهی، دائم‌الخمر

خان کاکا گفت: داداش، بیخود لج میکنی

مینا از زیر میز آمد و گفت: عمه جان، مهر میدهی نماز بخوانیم

در تمام موارد فوق نویسنده با برقراری گفتگو بین عناصر مختلف، فضای مناظره در رمان ایجاد میکند و در نتیجه به خلق چندصدایی در رمان منجر میشود. به دیگر سخن، خواننده با خوانش رمان سووشون صداهای گوناگونی را درمییابد که از گویندگان مختلف صادر شده است. هر یک از این صداها بیانگر نوعی از اندیشه، عاطفه و تخیل در ذات خویش است.

نکته مهم دیگر اینکه دانشور در تقریباً در رمان سووشون، اشخاص داستان را به حرف می‌آورد و کاری میکند که خود، با بیان و گفتار خویش، خواننده را در جریان خصوصیات خود، بگذارد.

فرایندهای رفتاری در رمان سووشون

مطابق جدول و نمودار شماره یک، فرایندهای رفتاری با ۱۰،۴۳٪ (۱۹۰۸ مورد) در مرتبه چهارم قرار داد. نکته حائز اهمیت، درهم آمیختگی فرایندهای مادی در کنار فرایندهای رفتاری است که حکایت از نوعی عینی‌گرایی نویسنده دارد. رفتارهایی چون «ایستادن»، «نشستن»، «برخاستن»، «خندیدن»، «تماشا کردن»، «چشم دوختن»، «نگاه کردن»، «خیره شدن»، «اشاره کردن» از بسامد بسیاری بالایی برخوردار است: برای نمونه میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

همانها دسته‌دسته ..... و نان را تماشا میکردند ... یوسف به روی زنش خندید و همیشه سعی میکرد به روی زنش بخندد... یوسف رفت و زری همان‌طور ایستاده بود و به نان نگاه میکرد (دانشور، ۱۳۸۷: ۵)

... همه زدند زیر خنده و مک ماهون ایرلندی تریک تریک عکس برداشت ... گیلان تاج که به او اشاره میکرد... (۷) عروس روی زین اسب جلو آینه نشست... و افسرهای خارجی کرکر خندیدند (۸)... خود حاکم ... کنار استخر ایستاده بود (۱۰) ... عروس و داماد دست در دست هم ایستاده بودند (۱۱) ... تپه غرق در نود در برابرش آرمیده بود (همان: ۱۳۴) ... «پا شوید سر پا، پول که بازیچه نیست» (همان: ۱۳۶).

به‌هرحال استفاده از فرایندهای رفتاری در کنار فرایندهای مادی، تصویری کاملتر از اهداف و خواسته‌های دانشور را نشان میدهد.

فرایندهای ذهنی در رمان سووشون

فرایندهای ذهنی در قالب احساسات، اندیشه‌ها و دریافتهای اشخاص موجود در رمان سووشون بازنمایی میشود. این فرایند در رمان سووشون با ۱۰٪ (۱۸۳۶ مورد) در مرتبه پنجم قرار دارد که نسبت به سایر فرایندها به‌ویژه فرایندهای مادی و رابطه از بسامد بسیار پایینی برخوردار است. به دیگر سخن، از مجموع کل فرایندها (۱۸۲۹۷)،

فرایند ذهنی تنها ۱۸۳۶ مورد تکرار شده است. این بسامد پایین فرایندهای ذهنی با آنچه قبلاً در فرایندهای مادی گفته شد، کاملاً سازگار است؛ زیرا فرایندهای ذهنی با ویژگیهای شخصیتی افراد درونگرا هماهنگ است تا افراد برونگرا بدین معنا که افراد برونگرا مایل به برقراری ارتباط بادیگران و به عکس افراد درونگرا کم حرف و فردگرا هستند، علاوه بر این، تفاوت معنادار بسامد کنشهای مادی در عین حال که نشان از واقعگرایی نویسنده اثر در برخورد با پیرامون خود است، میتواند بیانگر تناسب نوع افعال با گونه ادبی داستان باشد که از زندگی واقعی و روزمره مردم متأثر است و از آن الهام میگیرد.

در ادامه به نمونه‌هایی از فرایندهای ذهنی اشاره میشود:

.... نان سنگی پخته بودند که نظیرش را تا آن وقت هیچ کس ندیده بود... زهرا خانم و یوسف خان هم نان را از نزدیک دیده بودند... مهمانهایی که نزدیک زن و شوهر بودند و شنیدند ... زری می‌اندیشید: ... که حاکم برای زهرچشم گرفتن از صنف نانوا، میخواست است .... (دانشور، ۱۳۸۷: ۵ و ۶)

بطور کلی آدم خیال میکرد یک فیلم سینما را تماشا میکند (همان: ۱۱).. بعد جلوتر رفت و زری نمیدیدش اما میدانست که دارد... (همان: ۱۷)

فرایندهای وجودی در رمان سووشون

فرایندهای وجودی با ۴۰۵ مورد و ۲,۲۱٪ درصد، کمترین میزان کاربرد را در داستان سیمین دانشور دارد، به دیگر سخن دانشور از این فرایند استفاده چندانی نبرده است. بررسی همین تعداد اندک از فرایندهای وجودی نشان میدهد که نویسنده آنها را هم به صورت مثبت به کار برده است هم به صورت منفی. مهمانهایی که نزدیک زن و شوهر بودند (دانشور، ۱۳۸۷: ۱).

تنها گوشوارها سرهای خود بودند (وجود داشتند) (همان: ۱۲)

مک ماهون جام در دست پیدایش بود (ظاهر بود)

... اما عزت الدوله در میان آنها نبود (همان: ۲۸۹)

... عمه پیدایش نبود (همان: ۲۸۷)

بازهم پسر کوچکتر پیدایش نبود (همان ۲۸۸)

نتیجه‌گیری

بررسی و تحلیل‌ها نشان میدهد فرایندهای مادی و در مرتبه دوم فرایندهای رابطه‌ای در رمان سووشون از بسامد بسیار بالایی برخوردار هستند. بسامد بالای فرایند مادی کاملاً در راستای اهداف نویسنده به کار رفته است؛ موضوعی که حاکی از ارتباط شخصیت‌های داستانی با جهان بیرون و کنش‌پذیری و نقش‌پذیری بیشتری دارند. این مسأله بیانگر آن است که دیدگاه دانشور دیدگاهی واقع‌گرایانه است و برای تأثیرگذاری بیشتر در مخاطب و جلب توجه خواننده در بیان تجارب بیرونی و درونی خود از این فرایند بیشتر سود جسته است.

دانشور برای اینکه حوادث زمانه خود را ملموس‌تر و واقعیت‌تر به خواننده بنمایاند، از افعالی استفاده میکند که بر رخدادهای مادی واقعی دلالت دارند، بسامد بالای فرایندهای مادی، فضای داستان را از حالت انتزاعی و غیرملموس دور می‌سازد و در نتیجه سبب میشود که داستان و مسائل مطرح‌شده در آن برای خواننده باورپذیر شوند. این داستان که در ژانر داستان بلند نوشته شده، در مورد حوادثی است که بعد از جنگ عالمسوز جهانی و اوضاع نابسامان

کشور اتفاق افتاده است؛ موضوعی که حاکی از ارتباط شخصیت‌های داستانی با جهان بیرون و کنش‌پذیری و نقش‌پذیری بیشتری دارند. این مسئله بیانگر آن است که دیدگاه دانشور دیدگاهی واقع‌گرایانه است و برای تأثیرگذاری بیشتر در مخاطب و جلب توجه خواننده در بیان تجارب بیرونی و درونی خود از فرایندهای مادی بیشتر سود جسته است و در نتیجه، فضای داستان را از حالت انتزاعی و غیرملموس دور ساخته و داستان و مسائل مطرح‌شده در آن را برای خواننده باورپذیر کرده است.

از آنجا که رمان دانشور جنبه توصیفی و کنشی دارد، فرایندهای رابطه‌ای بعد از فرایندهای مادی در جایگاه دوم قرار گرفته است؛ امری که فضای داستان را متنوع کرده و میدان را برای جلب توجه مخاطب از حالت توصیف به عمل و برعکس از حالت کنشی به توصیفی فراهم میسازد.

در رمان سووشون، شخصیت زن داستان (زری) مدام درگیر ماجراهای ذهنی است و میترسد و با خود درگیر است که ممکن است اینگونه شود یا آنگونه و همیشه ذهنش درگیر همسر و فرزندانش است و بیم آن دارد که بلایی بر سر آنها بیاید و به همین دلیل فرایندهای ذهنی در این رمان از ۱۰٪ (۱۸۳۶ مورد) برخوردار است. در پایان رمان سووشون، شخصیت اصلی زن داستان (زری) درگیر اتفاقات و رخداد‌های سیاسی و اجتماعی است؛ انسانی واقع‌گراست و خود تصمیم میگیرد که چگونه عمل کند؛ ترس و فعالیت‌های ذهنی زنانه که قبلاً در وجودش بود، اینک وجود ندارد و زری یک شخصیت کنشگر و فعال در عرصه سیاسی و اجتماعی است. به همین دلیل از نظرگاه سبکی میتوان در رمان سووشون سیر تحول دیدگاه نویسنده را نسبت به شخصیت زن داستان مشاهده کرد که چگونه شخصیت زن داستان را از انفعال و درگیریهای ذهنی خارج کرده و به عرصه اجتماع کشانده و یک شخصیت فعال و کنشگر ساخته است.

از آنجا که رمان دانشور جنبه توصیفی و کنشی دارد، فرایندهای رابطه‌ای بعد از فرایندهای مادی در جایگاه دوم قرار گرفته است؛ امری که فضای داستان را متنوع کرده و میدان را برای جلب توجه مخاطب از حالت توصیف به عمل و برعکس از حالت کنشی به توصیفی فراهم می‌سازد. نکته دیگر اینکه دانشور در فرایند رابطه‌ای، میان پدیده‌های انسانی و غیرانسانی پیوند برقرار کرده است. در فرایند رابطه‌ای نویسنده با نسبت دادن ویژگی‌های متعدد به عناصر طبیعی و غیرطبیعی، فضایی توصیفی در داستان‌ها خود ایجاد کرده است. در این بخش نیز از نظر سبکی میتوان تحول دیدگاه نویسنده را مشاهده کرد، به‌گونه‌ای که زری در آغاز تحولات و در آغاز داستان میگوید که همه زندگی‌اش همین خانه است و میبینیم که زن در چار دیواری خانه محصور است و ارتباطش با دنیای بیرون خیلی کم است و اصلاً میترسد از اینکه ارتباط برقرار کند؛ اما در پایان داستان، بسامد و درصد بالای فرایند رابطه‌ای، حکایت از این دارد که دانشور بر مبنای دیدگاه‌های زنانه و فمینیستی، زن را از حصر و محدوده خانه خارج ساخته و به عرصه فعالیت‌های اجتماعی سوق داده است و میبینیم که زری در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی بسیار فعال است، و برای آینده خودش تصمیم میگیرد.

تشکر و قدردانی

از ماهنامه سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی که در این چاپ این مقاله مرا یاری نمودند سپاسگزارم.

تعارض منافع

نویسنده این مقاله گواهی مینماید که این اثر در هیچ نشریه داخلی و خارجی به چاپ نرسیده و حاصل فعالیت‌های پژوهشی تمامی خود نویسنده است، و ایشان نسبت به انتشار آن آگاهی و رضایت دارند. این تحقیق طبق کلیه قوانین و مقررات اخلاقی اجرا شده و هیچ تخلف و تقلبی صورت نگرفته است. مسئولیت گزارش تعارض احتمالی

منافع و حامیان مالی پژوهش به عهده نویسنده مسئول است، و ایشان مسئولیت کلیه موارد ذکر شده را بر عهده می‌گیرند.

REFERENCES

- Halliday, M, & Matthiessen Christian; (2004), an Introduction to Functional Grammar, Hodder Arnold: Britain.
- Halliday, M, (1978). Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language Meaning. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K & Hassan; (1989), Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective, Oxford University Press, Oxford.
- Halliday, M.A.K. (1994) An Introduction to Functional Grammar Revised by Christian M.I.M. Matthiessen. New York: Arnold.
- Leech, G. N. and M. H. Short. (1981). Style in Fiction, London: Longman.
- Simpson, P. (2004). Stylistics: A Resource Book for Students. London, Rutledge.
- Thompson, G. (2014). Introducing functional grammar. Second edition. Oxford university press.

فهرست منابع فارسی

- دانشور، سیمین. (۱۳۸۷). سووشون. چاپ پانزدهم، تهران: انتشارات خوارزمی.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۰). سبک‌شناسی. تهران: انتشارات سخن.
- گلشیری، هوشنگ. (۱۳۷۶). جدال نقش با نقاش در آثار سیمین دانشور. چاپ اول، تهران: انتشارات نیلوفر.
- مهاجر، مهران و نبوی، محمد. (۱۳۷۶). به سوی زبان‌شناسی شعر. تهران: نشر مرکز.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۷۶). ادبیات داستانی. چاپ سوم، تهران: انتشارات سخن.

مقاله‌ها:

- ایشانی، طاهره و لطیف، نرگس. (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل سبک‌شناختی فعل در غزل‌های تعلیمی سعدی با رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا. مجله پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، دوره ۷، شماره ۲۵، صص ۸۵-۱۰۸.
- رضایی، محمدعلی؛ زیرک، ساره و آذر، امیراسماعیل. (۱۴۰۱). چالش نیازها در شیوه شخصیت‌پردازی رمان سووشون. ماهنامه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۱۴، شماره ۲، شماره پی در پی ۶۰، صص (۲۲۱ - ۲۳۶).

پایان نامه‌ها:

- نوبدی، عبدالوحید. (۱۳۹۵). الأسلوبیة فی رثائیات عند شریف رضی و هندی و جواهری (دراسة مقارنة)، رساله دکتری، جامعه تهران.

- Daneshvar, Simin (2008), Suvshun, 15th edition, Tehran: Kharazmi Publications.
- Fotuhi, Mahmoud (2011), Styloogy, Tehran: Sokhon Publications.
- Golshiri, Hoshang (1997), The Battle of the Naqsh with the Painter in the Works of

- Simin Daneshvar, First Edition, Tehran: Nilufar Publications.
- Halliday, M, & Matthiessen Christian; (2004), an Introduction to Functional Grammar, Hodder Arnold: Britain.
- Halliday, M, (1978). Language as Social Semiotic: the Social Interpretation of Language Meaning. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K & Hassan; (1989), Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective, Oxford University Press, Oxford.
- Halliday, M.A.K. (1994) An Introduction to Functional Grammar Revised by Christian M.I.M. Matthiessen. New York: Arnold.
- Ishani, Tahira and Latif, Narges (2015), "Study and stylistic analysis of the verb in Saadi's educational ghazals with a role-oriented linguistics approach", Journal of Educational Literature, Volume 7, Number 25, pp. 108-85.
- Leech, G. N. and M. H. Short. (1981). Style in Fiction, London: Longman.
- Mirsadeghi, Jamal (1997); Fiction, 3rd edition, Tehran: Sokhan Publications.
- Mohajer, Mehran and Nabavi, Mohammad (1997), Towards the Linguistics of Poetry, Tehran: Nash-e-Karzan.
- Navidi, Abdul Waheed (2016), The style of the elegies of Sharif Razi and Handi and Javaheri (comparative study), doctoral dissertation, University of Tehran.
- Rezaei, Mohammad Ali; Zirak, Sare and Azar, Amir Ismail (2021). The challenge of needs in the way of personalization of Sushun's novel, stylistics of Persian poetry and prose (Bahar Adeb), volume 14, serial number 60, pp. 219-234.
- Simpson, P. (2004). Stylistics: A Resource Book for Students. London, Rutledge.
- Thompson, G. (2114). Introducing functional grammar. Second edition. Oxford university press.

معرفی نویسندگان

سعید عزیزپور: دانش آموخته زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران.

(Email: s.azizpour47@gmail.com)

(ORCID: [0009-0001-5810-8036](https://orcid.org/0009-0001-5810-8036))

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited.

Introducing the authors

Saeid Azizpour: graduate of Persian language and literature, faculty of literature and humanities, Yasouj University, Yasouj, Iran.

(Email: s.azizpour47@gmail.com)

(ORCID: [0009-0001-5810-8036](https://orcid.org/0009-0001-5810-8036))